

Efter 1864. Krigens følger
på kort og langt sigt

Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen (red.)

Efter 1864. Krigens følger på kort og langt sigt

SYDDANSK UNIVERSITETSFORLAG 2015

© Forfatterne og Syddansk Universitetsforlag 2016
University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 519
Skrifter udgivet af Museum Sønderjylland, vol. 10
Sats Unisats ApS
Trykt af Specialtrykkeriet Viborg A/S
Omslag: Donald Jensen, Unisats
Omslagsfoto: Skanse 4 i Dybbøl med ruiner af et sprængt dansk krudtmagasin.
Foto: Inge Adriansen, 2012
ISBN: 978 87 7674 932 3
ISSN 1904 4615

Efter 1864 er trykt med støtte fra:
Alving Fonden
Historisk Samfund for Als og Sundeved
Oberst H. Parkovs Mindefond

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copy-Dan

Syddansk Universitetsforlag
Campusvej 55
5230 Odense M

www.universitypress.dk

Indhold

Introduktion <i>Inge Adriansen og Steen Bo Frandsen</i>	7
Historiens dom over 1864 <i>Tim Knudsen</i>	11
1864-krigens virkninger i Danmark <i>Steen Bo Frandsen</i>	59
Wienerfredens konsekvenser for Slesvig <i>Hans Schultz Hansen</i>	77
1864-krigens følger for og i Preussen <i>Uwe Danker</i>	99
Danske overlevelsesstrategier i skyggen af 1864 <i>Jens Ole Christensen</i>	123
Krigen 1864 på sangens vinger – fra <i>Brat af Slaget rammet</i> til <i>Danmarks Killing Fields</i> <i>Sebastian Olden-Jørgensen</i>	149
1864 i den litterære erindring – nationen som problem hos Fontane, Drachmann og Bang <i>Birthe Hoffmann og Anna Sandberg</i>	191

Fædrelandet som tragisk helt – genrer og plotlægning i fortællingen om 1864 og 1920 <i>Jes Fabricius Møller</i>	227
Slagene i 1864 og deres skiftende betydning i tysk erindringskultur <i>Gerret L. Schlaber</i>	243
Hver tid sin dagsorden - 1864-jubilæerne i 1889, 1904, 1914, 1939, 1964, 1989 og 2014 <i>Inge Adriansen</i>	265
Om forfatterne	293

Introduktion

150-året for det mest berømte danske militære nederlag blev ikke overraskende et af de store temaer i 2014. Bøger, foredrag, kronikker, konferencer og endda en kontroversiel spillefilm beskæftigede sig endnu engang udførligt med det fatale år 1864. Det drejede sig atter engang om årsager, skyld og ansvar, men det er næppe for meget sagt, at det eneste, der 150 år senere er enighed om, er at krigen var et alvorligt nederlag, der satte et skel i dansk historie.

Da jubilæumsåret gik på held, blev der afholdt en konference få hundrede meter fra den slagmark på Dybbøl, hvor krigens afgørende slag fandt sted. Museum Sønderjylland på Sønderborg Slot og Institut for Grænseregionsforskning ved Syddansk Universitet havde besluttet at markere årsdagen for fredsslutningen i Wien 30. oktober 1864 ved at invitere en række forskere til at give deres bud på krigens følger på kort og langt sigt.

Undertegnelsen af fredstraktaten er aldrig blevet særlig opmærksomhed til del, fordi den blot slog fast, hvad krigens forløb allerede havde gjort uomgængeligt. Ikke desto mindre var det først fra denne dag, at krigens udgang antog en fast kontur. Konferencen handlede derfor ikke om krigens forhistorie eller dramatiske forløb, men koncentrerede sig om de markante følger for regionen, for Danmark og for forholdet mellem dansk og tysk i tiden, der fulgte. Dette anderledes perspektiv på 1864 betød, at konferencen bidrog med flere nye tilgange og problemstillinger, der må siges at retfærdiggøre endnu en publikation om dette år.

Bogen rummer alle konferencens bidrag suppleret med et enkelt nyt. Indledningsvis redegør Tim Knudsen for det politiske beslutningssystem i årtierne efter 1848 og forklarer, hvorfor der er opstået så mange anakronistiske fejltolkninger af den danske styreform og talrige faglige debatter om skylden for 1864-krigen. Derpå redegør Steen Bo Frandsen for krigsnederlagets virkninger i Danmark, som – set i et nationalstatsligt perspektiv – blev en gevinst, der imidlertid også rummede roden til vanskeligheder, der er blevet særdeles tydelige i de allerseneste årtier.

Hans Schultz Hansen analyserer Wienerfredens konsekvenser i Slesvig, det område, der blev stærkest berørt af såvel krigen som fredens følger. Efter krigen i 1864 var det slut med Slesvigs særstilling inden for det dan-

ske monarki, til gengæld betød tilhørsforholdet til Preussen, at der blev iværksat en betydelig og tiltrængt modernisering af Slesvig. Uwe Danker følger op på dette spor og redegør for krigens følger i og for Preussen, og afslutningsvis fastslår han, at set i det lange perspektiv er der en paradoksal gensidighed i krigens følger for Tyskland og Danmark. Jens Ole Christensen redegør for de overlevelsestrategier, som blev udviklet af Rigsdagens fire partier i skyggen af 1864 og rummede forskellige definitioner af danskhed. Han argumenterer for, at flertallet af danskerne i tiden efter Den Kolde Krigs afslutning har gjort op med centrale dele af nederlagets selvforståelse og verdensbillede.

Efter disse politiske analyser følger tre kapitler om krigens følger på det kulturelle felt, først og fremmest i litteraturen. Med afsæt i skillingsviser og datidige sangbøger ser Sebastian Olden-Jørgensen på krigen 1864 som et erindringssted, der spænder over både nationale, regionale, danske og tyske erindringsfællesskaber. Denne optik giver mulighed for at studere de skiftende tiders politiske dagsordener.

Birthe Hoffmann og Anna Sandberg beskriver litteraturen efter 1864 med afsæt i en tysk og to danske forfattere, Theodor Fontane, Holger Drachmann og Herman Bang. Deres tekster spænder fra at være nationalt mobiliserende og entydigt meningsdannende til mere komplekse og kritiske fremstillinger af nationalismens forsøg på at trække klare kulturelle og politiske grænser i et rum, præget af overgange og heterogenitet. Jes Fabricius Møller viser, hvorledes fortællingen som litterært virkemiddel har spillet en stor rolle i historieskrivningen, og han redegør for de litterære genrer og plotlægning i fortællingerne om 1864 og 1920. Tragedien blev brugt som genre i beskrivelsen af krigsnederlaget, men var ubrugelig til beskrivelse af grænserevisionen i 1920. Her måtte der skabes en ny grundfortælling med udgangspunkt i begrebet genforening, selvom det statsretligt ikke var tale om en genforening.

Afslutningsvis analyserer Gerret L. Schlaber de skiftende fortolkninger og ceremonielle brug af krigsskuepladserne fra 1864 og deres rolle i tysk erindringskultur. Han er kritisk over for brugen af 1864 som mærkevarer for Sønderborg-området, fordi de slesvigske krige overskygger den lange periode, hvor den dansk-tyske helstat fungerede godt, og ikke mindst får konfliktfokuseringen folk til at glemme nutidens problemfrie forhold mellem mindretal og flertal i grænseregionen. Det sidste bidrag belyser 1864-jubilæer fra 1889 til 2014, og her afdækker Inge Adriansen de skiftende politiske dagsordener for hver jubilæumsfejring og påviser en stigende grad af instrumentalisering.

Vi vil gerne takke bidragerne for deres villighed til at holde konferenceindlæg og efterfølgende at omskrive det til artikler. Ligeledes takker vi Alving Fonden, Historisk Samfund for Als og Sundeved samt Oberst H. Parkovs Mindefond for generøs støtte til bogens udgivelse.

Sønderborg oktober 2015

Inge Adriansen & Steen Bo Frandsen

Historiens dom over 1864¹

Tim Knudsen

Den sørgelige fred i Wien den 30. oktober 1864

Krigen var tabt! Den 30. oktober 1864 i Wien afstod det danske monarki hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg. De danske forhandlere havde ikke fået meget mere ud af tre måneders fredsforhandlinger end at bytte nogle kongerigske enklaver i Slesvig til gengæld for de slesvigske områder Ærø, otte slesvigske sogne syd for Kolding og lidt jord omkring Ribe. Det gav en enklere grænsedragning, som også var i sejrherrenes interesse. Men store og langsigtede indrømmelser fra Preussen og Østrig fik man ikke. Man opnåede ingen beskyttelse af den danske befolkningsdel i Slesvig, fordi Preussen så krævede tilsvarende beskyttelse af ”tyske mindretal” nord for den nye grænsedragning på trods af, at der ikke boede mange håndfulde tyskere i kongeriget Danmark. Fra dansk side frygtede man, at en sådan aftale ville give sejrherrene påskud for indgriben i danske forhold. Derfor opgav man at beskytte de danske syd for Kongeågrænsen.

Hvorfor kunne man ikke bare, inden krigen var helt tabt, have delt Slesvig, som man gjorde det i 1920, og derved have sparet den sønderjyske befolkning for et uønsket herredømme, der blandt andet førte til mere end 5.000 nordslesvigeres død i en verdenskrig 1914-1918, som hovedparten af de døde ikke havde haft nogen interesse i? Hvorfor delte man ikke Slesvig i 1864, ja, hvorfor havde man ikke delt Slesvig allerede i 1848? Mange har forklaret det med, at danske aktører fejlede. Ingen i den daværende danske politiske elite har helt undgået kritik. Men især politikere som D.G. Monrad, C.C. Hall, Orla Lehmann og A.F. Krieger er blevet anklaget for illusioner, selvovervurdering og afgørende fejl. Særlig Hall og Monrad har stået for skud, fordi de efter tur var konseilspræsidenter. Den titel har man sidestillet med en moderne dansk statsminister. Monrad er blevet særligt belastet, fordi han var ”statsminister” under selve krigen i 1864.

Denne artikel bygger på den opfattelse, at man for lidt har medtænkt, hvor anderledes det politiske beslutningssystem var dengang, og at der

var en løbende kamp om dets spilleregler. Som et grelt eksempel kan nævnes venstrepolitikerens Bertel Haarder, der som velmenende minister har forsynet Danmark med en demokratikanon. Haarder har været forfærdet over, at Monrad angiveligt var sindssyg, og har undret sig over, at ”man” ikke afsatte ham som regeringsleder. Danmark var jo et parlamentarisk demokrati i 1864, hævdede Haarder, selv om han uden tvivl ved, at Danmark først fulgte princippet om parlamentarisme fra 1901.² Han glemte alligevel, at Folketinget i 1864 ikke havde den mulighed at give Monrad et mistillidsvotum. Fjerne ham kunne kun kongen.

Så sløjt står det til med forståelsen af dansk demokratihistorie hos en minister, der gerne vil udbrede det glade budskab om Danmarks demokratiske historie, at han anakronistisk kalder Danmark et parlamentarisk demokrati i 1864. Ministeren er tilmed uddannet i statskundskab, hvad der desværre ikke altid garanterer så meget. Dette er ikke skrevet for specielt at hænge Haarder ud, men for at illustrere, at selv folk med en relevant uddannelse og et formodet kendskab til dansk historie går fejl af 1864. Men Haarder har heller ikke krav på speciel overbærenhed. Han ville oplyse danskerne og ikke mindst indvanderne om dansk demokratihistorie. Måske skulle han være begyndt med at styrke sin egen viden. Men der er også en anden grund til at nævne venstremanden Haarder her. For det er Venstres historietradition, der efter 1870 skabte fortællingen om, at Danmark blev demokrati i 1849.

Artiklen er med enkelte undtagelser ikke bygget på kildegranskning. Den bygger på læsning af en række kendte værker om perioden 1848 til 1866. Den er skrevet, fordi det ud fra en institutionel læsning ser ud, som om også en række historikere har misforstået den danske styreform og dermed også beslutningssystemet i perioden.

Formålet med artiklen er at gøre op med de anakronistiske opfattelser af det danske regeringssystem som ”demokratisk”, tilmed for nogle ”parlamentarisk demokratisk”. Det er udsigtsløst overhovedet at ville forklare, hvorfor fredsslutningen i Wien den 30. oktober 1864 blev, som den blev, hvis man ikke har forståelse af det danske monarkis beslutningssystem og dets problemer.

Misopfattelserne af tiden 1848-1864

Næppe nogen periode har været udsat for så mange misforståelser og fejltolkninger som perioden fra 1848 til fredsslutningen i 1864. Misopfattelserne er skabt af fortidens politikere og historikere. De misopfattelser